

УДК 17:316.325]:303.446«19/20»

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.25.13>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В МОДЕРНОМУ ТА ПОСТМОДЕРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Михайло Федішин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра історії філософії
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті здійснено порівняльний аналіз соціального капіталу в модерному та постмодерному суспільстві. Виявлено, що в модерному суспільстві соціальний капітал і сама структура формування міжособистісних взаємин має вертикальний характер. Якщо в модерні вагомим є соціальне, спільне та колективне, а індивідуальні потреби залишаються відмежованими, то процес індивідуалізації суттєво зменшує роль соціально зумовлених обставин, натомість підвищується значимість потреб, мотивів та особистих здобутків індивіда. На відміну від суспільства модерного зразка, у постмодерному практично вся громадянська активність ґрунтується все-таки на розгалуженій мережі соціальних зв'язків, що потребує зміни вектору функціонування соціального капіталу на горизонталь. Крім того, суспільство, котре переживає процеси індивідуалізації, передусім суттєво нівелює вагомість використання соціальних зв'язків і контактів, адже індивід сьогодні зникає до більш замкнутого життя, не потребуючи впливу соціальних контактів чи зв'язків для вирішення своїх проблем. Така атомізація суспільства, його ламкість ускладнюють процес формування організованого суспільства, котре в основі має потребу в ефективному використанні самоорганізації корпорацій і колективних організацій. Доведено, що соціальний капітал відіграє вагому роль у побудові та збереженні як модерного, так і постмодерного суспільства, паралельно відіграючи роль чинника формування демократичної системи відносин. Що більше таке суспільство є розвиненим, то більше вдосконалюється процедура демократії. Мова йде про ефективне співіснування носіїв різних груп суспільних інтересів, що дає змогу громадянам робити вільний вибір і добровільно брати участь в організації життєдіяльності суспільства ґрунтуючись на довірі та взаємності. Чим більша довіра між громадянами й високий рівень функціонування неформальних норм і правил, тим більшою є можливість формування організованого суспільства.

Ключові слова: соціальний капітал, індивідуалізоване суспільство, модерне суспільство, постмодерне суспільство, організоване суспільство.

За останні декілька десятиріч років суспільство здійснило величезний стрибок у напрямі трансформації всіх сфер людського життя. Науково-технічний прогрес, вільний доступ до матеріальних благ, можливість отримувати інформацію в повному обсязі й вільний доступ практично до всіх засобів комунікації, відсутність чітких кордонів між країнами, можливість реалізувати себе та свій потенціал у будь-якому куточку світу, багато інших суттєвих змін поступово відсунули на другий план потребу у формуванні тісних соціальних контактів. Сьогодні ми часто зіштовхуємось із ситуацією, коли індивіди ставлять особисті інтереси вище від інтересів цілого суспільства. Більшість людей звикли виживати поодиноку, нівелюючи й недооцінюючи процеси колективної самоорганізації. Як наслідок, відсутність зростання суспільства, поступова його атомізація та поява маргіналів. Порівняно з минулим утрачається важливість використання соціального капіталу, який, на думку багатьох сучасних дослідників, є просто необхідним для побудови успішного

й демократичного суспільства, адже роль неформальних інститутів і можливість самоорганізації громад уважається однією з детермінант процвітання найбільш стабільних і заможних країн.

Варто зауважити, що першими згадками про роль соціального капіталу в розвитку суспільства є наукові розвідки А. де Токвіля, А. Мюллера, М. Вебера й Е. Дюркгейма. У подальшому науковому дискурсі цьому поняттю присвячено низку досліджень у галузі філософії, соціології, політології, економіки тощо багатьох учених, серед яких зустрічаємо такі відомі прізвища, як П. Бурдьє, Р. Патнем, Дж. Коулман, У. Бек, З. Бауман, Ф. Фукуяма й ін.

В українській філософській думці варто відзначити роботи таких дослідників, як А. Колот, А. Колодій, О. Грішнова, Б. Буркинський, Ю. Зайцев, О. Демків, М. Лесечко, О. Сидорчук та ін. Їхні доробки здійснено переважно в напрямі визначення особливостей формування і структурування соціального капіталу або ж його ролі в процесі формування демократичного суспільства.

Мета статті – здійснити порівняльний аналіз соціального капіталу в модерному й постмодерному суспільстві.

Зазначимо, що термін «соціальний капітал» уперше використаний ще в 1920 році для позначення «субстанцій» (мається на увазі солідарність і соціальні зв'язки), котрі відіграють важливу роль у щоденному житті людей, американським дослідником Л. Дж. Ганіфаном, проте окремі аспекти цього поняття ми зустрічаємо ще в більш ранніх роботах А. Токвіля, Г. Зіммеля, Е. Дюркгейма, К. Маркса, М. Вебера та ін.

Від 70–80-х років ХХ століття використання у філософській науковій традиції поняття соціального капіталу зводилося, по суті, до одного: соціальний капітал уважається основою стабільності суспільства, без неї суспільство виглядає ламким і крихким. Сьогодні, здійснюючи порівняльний аналіз соціального капіталу в модерні та постмодерні, варто наголосити на важливості врахування трансформації його функціонування, адже порівняно із суспільством модерного зразка, яке соціальні зв'язки вибудовувало опираючись на вертикаль, постмодерне суспільство все-таки орієнтується на горизонтальну (мережеву) взаємодію.

Сучасна філософська традиція налічує десятки спроб концептуалізувати й визначити поняття соціального капіталу, довести його необхідність і важливість у процесі формування організованого суспільства, більше того, наголосити на вкрай необхідному залученню міждисциплінарних досліджень цього поняття, оскільки сьогодні практично неможливо трактувати його тільки як поняття окремо філософії, соціології, політології чи економіки.

Уважається, що першим ґрунтовним дослідженням соціального капіталу були роботи П. Бурдьє та Р. Патнема, акцент у дослідженні яких був зосереджений на довірі, взаєминах і становищі індивіда в системі нерівності – основі соціального капіталу. На думку вчених, соціальний капітал виконує роль мережі спілкування та комунікативного надбання суспільства (мається на увазі надбання спільнот, а не окремого індивіда), що формується за рахунок збудованих міцних взаємозв'язків. П. Бурдьє наголошує на тому, що соціальний капітал формується за рахунок зобов'язань, тоді як Р. Патнем розглядає його в контексті інституції.

Концепція соціального капіталу П. Бурдьє дає змогу розділити суспільство на безліч автономних «полів» соціального життя: поле економіки, поле науки, релігії, мистецтва тощо. Різні види ресурсів, які залучає індивід для забезпечення свого життєвого потенціалу, відповідають таким поняттям, як економічний, культурний і соціальний капітали. Отже, соціальний капітал, згідно з П. Бурдьє, – це форма капіталу, що постає «сукупністю реальних або потенційних ресурсів, пов'язаних із володінням стійкою мережею більш-менш інституційних відносин взаємного знайомства й визнання» [4, с. 132]. Стабільні взаємні

соціальні зобов'язання, на думку П. Бурдьє, формуються в групах, які об'єднують людей за певними інтересами та виникають із довгострокових відносин. Мотивація належності до такої групи, солідарність із нею ґрунтуються на отриманні «дивідендів» від неї. Обсяг капіталу є кількісною характеристикою соціальних відносин, а його якість визначається композицією економічного, культурного й соціального капіталів. Реальному соціальному капіталу відповідають якісні нерелевантні відносини [4, с. 66]. Таке трактування соціального капіталу найбільше відображається в суспільстві модерному, адже сама структура побудови взаємин має вертикальний характер. Від збудованих взаємин індивіда залежить його самореалізація. Чим вищого рангу ти маєш стосунки, тим більш імовірним є отримання дивідендів (кар'єри, матеріальних благ, сервісу обслуговування тощо) від нього.

Уже в наукових доробках Дж. Коулмана простежується трактування соціального капіталу як ресурсу досягнення не тільки індивідуальних, а й колективних цілей. Підхід до вивчення цього поняття вчений будує на теорії раціонального вибору, що дає йому змогу визначити дві головні тези про роль соціального капіталу у формуванні соціальних відносин у суспільстві: 1) соціальний капітал допомагає учасникам соціальних відносин реалізувати свої цілі, яких неможливо або важко досягти без нього; 2) соціальний капітал підтримує прийняття рішень і діяльність саме тих членів суспільства, які його формують для певного індивіда. Якщо коротко, то сутність цієї теорії полягає в тому, що індивід стає учасником взаємообміну соціальним досвідом чи благами через неможливість розпоряджатися цими ресурсами на індивідуальному рівні [5].

Соціальний капітал, як уважає філософ, визначається завдяки своїм функціям. Він поєднує в собі багато складників, що, на думку Дж. Коулмана, характеризуються двома загальними рисами: по-перше, вони складаються з декількох соціальних структур, а по-друге, полегшують визначені дії акторів усередині цієї структури незалежно від того, хто є актором – індивід чи спільнота. Зазначимо, що соціальний капітал є досить продуктивним, оскільки він допомагає досягати тих цілей, котрих просто нереально досягнути без нього [5].

Згідно із цією теорією, соціальний капітал здійснюється на трьох рівнях: довіри, інформації та нормативності. Рівень довіри виникає у відповідь на певне соціальне благо, котре індивід отримав від іншого та якому в майбутньому повинен «заплатити» схожим благом. Тобто соціальний капітал індивіда збільшується водночас із накопиченням зобов'язань, так званих «соціальних кредитів», що підлягають поверненню. Інформаційний рівень забезпечує функціонування соціального капіталу за принципом взаємного обміну інформації між індивідами, котрі посідають вагоме місце в певному соціальному прошарку (юристи, лікарі, держслужбовці та ін.). Нормативний рівень відповідає за готовність індивіда «поступитися своїми інтересами заради інтересів колективу». Соціальний капітал, уважає науковець, і пов'язані з ним норми провокують формування усвідомленого та безкорисного використання загального суспільного капіталу, виникнення на цій основі згрупування суспільства загалом [5].

Теорія соціального капіталу Р. Патнема дає змогу розглядати ефективність побудови організованого суспільства ґрунтуючись на ідеях вертикальної й горизонтальної кооперації громадян [6, с. 115]. У науковому доробку він вирізняє два виміри соціального капіталу: структурний – формальні та неформальні соціальні мережі, й культурний – створення соціальних норм, насамперед пов'язаних із взаємністю, що забезпечують загальну довіру учасників певної соціальної групи [6, с. 141]. Р. Патнем підкреслює важливість соціальних контекстів співпраці, в яких норми узагальненого взаємного обміну поєднуються з обов'язками, відповідно, і з довірою також. Він наголошує на тому, що «довіра генерується передусім там, де соціальний договір між людьми тісно вплетений у міцну

структуру особистих взаємозв'язків і соціальних контактів» [6, с. 175]. Сформовані внутрішньогрупові норми узагальнюються й переносяться на суспільство, ґрунтуючись на його згуртованості й солідарності, що, у свою чергу, позитивно впливає на управління та економіку. Однак залишається незрозумілим, як саме такі норми можуть трансформуватися в загальні норми неінституційного характеру.

Завдяки науковому доробку У. Бека, сучасна філософська традиція має змогу по-новому трактувати функціонування соціального капіталу в умовах трансформації модерну в постмодерн, ураховуючи процеси індивідуалізації та глобалізації, яким піддається сучасне суспільство.

Процес соціалізації людини на сучасному етапі розвитку постмодерного суспільства уособлює новий тип суспільного контролю, що не потребує участі великої кількості людей і засобів зовнішнього тиску, що вимагає появи людини не колективного, а, власне, індивідуалізованого характеру.

Визнаний авторитет світової соціологічної науки, Е. Тоффлер стверджує: «У той час, коли економічна інфраструктура Другої Хвилі лежить у руїнах, коли прискорюється зміна з поширенням демасовізації, коли біосфера посилає сигнали небезпеки, коли рівень організації суспільства зростає, інформаційні, політичні та етичні умови виробництва змінюються, корпорація Другої Хвилі застаріла» [7, с. 117]. Було б украй необдумано вважати, що трансформація матеріальних умов життя не торкається індивіда, адже, змінюючи глибинні структури суспільства, ми також змінюємо його членів.

Користування соціальним капіталом суттєво змінюється в процесі переходу суспільства з модерного в постмодерне, по суті, це відображається в порівнянні основи його функціонування. Якщо в модерні вагомим є соціальне, спільне, а індивідуальні потреби залишаються відмежованими, то процес індивідуалізації суттєво зменшує вплив на індивіда соціально зумовлених обставин, натомість підвищується значимість потреб, мотивів та особистих здобутків індивіда. Постмодерне суспільство характеризується значно більшою підтримкою і стимулюванням індивідуалізму, тут мають значення представники невеликих соціальних спільнот, котрі володіють певною інформацією, продуктом чи технологією, яку вони самі продукують і представляють, їм не важливі зв'язки з представниками інших соціальних груп. Вони діють абсолютно незалежно, практично не маючи розвинутих міжгрупових комунікацій, самі займаються вирішенням соціальних проблем тощо.

Як зазначає сучасний філософ З. Бауман, ідеться про перехід від «твердої» до «плинної» фази сучасності, тобто до обставин, за умов яких соціальні структури, що обмежують індивідуальний вибір, організації, які дбають про збереження інституційного порядку чи моделі поведінки, що прописана нормою, більше не спроможні й надалі зберігати власні стандарти, адже як тільки вони утворюються, так одразу починають розпадатися, не встигнувши ні утвердитись, ні виступити гарантом тривалих життєвих стратегій [2, с. 7–8].

У цьому переході змінюється сутність праці, оскільки вона трансформується з фізичної в розумову, що в результаті призводить до емансипації жінок, бажання і, зрештою, можливості їх реалізації в професіях, які в минулому вважалися тільки чоловічими. Це, у свою чергу, вплинуло й на інститут сім'ї. На ринку й у лабораторії культура радикального індивідуалізму сприяє постійному прогресу та впровадженню інновацій, проте вона поширилася й на сферу соціальних норм, що, по суті, призводить до руйнування всіх форм влади та ослаблення зв'язків, які раніше відігравали роль з'єднувальної ланки. Однак, як зазначає Ф. Фукуяма, в цьому є і свій позитивний бік: соціальний порядок, який одного разу був частково поваленим, прагне перебудуватися по-новому, сьогодні є достатньо підстав вважати, що так воно й відбувається [8].

На думку Ф. Фукуяма, у XXI ст. жодні урядові чи корпоративні організації не можуть керуватися виключно формальними, бюрократичними правилами, що прийшли з модерну для, наприклад, мобілізації індивідів. Замість цього, вони повинні будуть удатися до децентралізації й розподілу повноважень і покласти на самоорганізацію індивідів як становлення внутрішньої єдності необхідності і свободи, що, на думку українського вченого В. Андрушенка, є передумовою цивілізованості й культури. Разом із тим, зазначає вчений, «самоорганізація» не здійснюється шляхом свавілля. Вона базується на елементах «організації», вага яких змінюється в міру становлення «само-організованого суспільства». «Організація» в цьому зв'язку постає не як мета, а як засіб, за допомогою якого формуються означені передумови. «Організоване суспільство» є суспільством перехідним, транзитним; «само-організоване суспільство» – стабільним і перспективним [1, с. 4–5].

Передумовою такого процесу можна вважати інтерналізованість правил і норм поведінки, які передбачають, що постмодерне суспільство значною мірою залежить саме від таких неформальних норм. Іншими словами, хоч суспільство переживає процес трансформації, сучасне організоване суспільство не може існувати без соціальних норм, що детермінують процес їх відбудови, тим більше, варто пам'ятати й те, що людина за своєю природою є істотою соціальною, а отже, її найбільшою потребою завжди буде створення моральних правил, які дають змогу об'єднувати суспільство, тим самим утворюючи нові соціальні зв'язки.

У київській відкритій лекції Ф. Фукуяма наголошує, що в найбільш розвинених країнах наявний найвищий рівень соціального капіталу. На думку філософа, ефективно організоване суспільство залежить саме від уміння громадян приділяти увагу один одному та їхньої здатності встановити порядок на основі неформальних норм, не вживаючи офіційних примусових заходів.

У посткомуністичному світі існує дуже гострий дефіцит саме таких неформальних норм. У цьому, на його думку, і полягає проблема. Адже, щоб збудувати організоване суспільство та досягнути високого рівня соціального капіталу, потрібно розвивати передусім неформальні норми та правила й відновити певний рівень довіри між громадянами, з одного боку, та між громадянами й урядовими організаціями – з іншого [9].

Беззаперечним є факт, що організоване суспільство є найбільшим показником саме демократичної системи відносин. Що більше таке суспільство є розвиненим, то більше вдосконалюється процедура демократії. Мова йде про ефективне співіснування носіїв різних груп суспільних інтересів, що дає змогу громадянам робити вільний вибір і добровільно брати участь в організації життєдіяльності суспільства ґрунтуючись на довірі та взаємності.

Підводячи підсумки порівняльного аналізу соціального капіталу в модерному й постмодерному суспільстві, можемо зауважити, що перехід до сучасності супроводжується зниженням соціального тиску з боку зовнішніх обставин і формальних інститутів. У епоху, де ірраціональне панує над раціональним, для індивідів утрачається актуальність формування соціальних зв'язків, а ті зв'язки, котрі вони будують, є короткотерміновими, а тому досить часто неефективними. Численні наукові розвідки дають підстави вважати, що для побудови організованого суспільства у XXI столітті необхідним є переосмислення соціального капіталу зі зміщенням акцентів із формальних норм, котрі раніше продукувалися інститутами, враховуючи ієрархічну та бюрократичну вертикаль, на неформальні норми й соціокультурні інституції, які б будувалися передусім завдяки горизонтальним зв'язкам і на основі неформальних норм, що формуються завдяки збільшенню довіри громадян один до одного.

Список використаної літератури

1. Андрущенко В. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу. Київ : Атлант ЮЕМСі, 2006. 502 с.
2. Бауман З. Плинні часи. Життя в добу непевності. Київ : Критика, 2013. 176 с.
3. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. Москва : Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.
4. Бурдые П. Формы капитала. *Экономическая социология* : электронный журнал. 2002. Т. 3. № 5. С. 60–75. URL: https://ecsoc.hse.ru/data/2011/12/08/1208205039/ecsoc_t3_n5 (дата звернення: 29.05.2019).
5. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий. *ОИС*. 2001. № 3. С. 122–139.
6. Патнам Р.Д., Леонарді Р., Нанетті Р.Й. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії. Київ : Основи, 2001. 302 с.
7. Тоффлер Е. Третья Хвиля. Київ : Всесвіт, 2000. 480 с.
8. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. Москва : «АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. 730 с.
9. Фукуяма Ф. Що таке соціальний капітал. *День*. 17 жовтня 2016 р. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/shcho-take-socialnyi-kapital> (дата звернення: 29.05.2019).

COMPARATIVE ANALYSIS OF SOCIAL CAPITAL IN MODERN AND POSTMODERN SOCIETY**Mykhailo Fedyshyn**

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy,
Department of History of Philosophy
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

Social capital in a modern and postmodern society was analyzed. It is revealed that in modern society, social capital and the very structure of interpersonal relations formation is vertical. While social, community, and collective are important in modernity, and individual needs remain disjointed, then the process of individualization significantly reduces the role of socially conditioned circumstances, while increasing the importance of the individual's needs, motives, and personal achievements. Unlike the modern-day society, in postmodernity, virtually all civic activity is based on an extensive network of social ties, which requires a change in the vector of social capital functioning horizontally. In addition, a society that is experiencing processes of individualization is essentially reducing the importance of using social connections and contacts, since today the individual is accustomed to a more closed life, without the need for social contacts or connections to solve their problems. Such atomization of society, its fragility, complicate the process of formation of an organized society, which at its core requires the effective use of self-organization of corporations and collective organizations. It is proved that social capital plays a significant role in the construction and preservation of both modern and postmodern society, simultaneously playing the role of a factor in the formation of a democratic system of relations. The more such a society is developed, the better the process of democracy. It is about the effective coexistence of bearers of different public interest groups, enabling citizens to make free choices and to participate voluntarily in organizing the life of society based on trust and reciprocity. The greater the trust among citizens and the high level of functioning of informal rules and regulations, the greater the opportunity for the formation of an organized society.

Key words: social capital, individualized society, modern society, postmodern society, organized society.